

ben Pusztai Székelynek *Az őserdők-től az ültetvényekig* (1935) c. művének magyar, holland, angol és német szövegét bravúrosan veti egybe és elemzi a különböző társadalmi kontextusokban történő változásait és fogadtatását. Ez a rész komoly recepciótudományos kutatási eredménynek számít.

Fontos erénye a könyvnek az is, hogy Székely László személyes élettörténetét összekapcsolja irodalmi műveivel, s ezzel visszahozza a szerzőt az irodalomtudományi arénába. Ez mind a posztkoloniális elméletek, mind pedig az irodalomtudományi gender-elméletek javaslatával összeeseng. Edward Said

Orientalism (1978) c. munkájában hívja fel a figyelmet a szerző fontosságára a műveiben kirajzolódó szemléletmódot illetően. Said ebben a vonatkozásban a szerző stratégiai pozíciójáról beszél. Végül, de nem utolsósorban azt is a könyv különleges értékének tekinthetjük, hogy – hasonlóan a szerző korábbi munkásságához – egy magyar szerzőnek a holland kultúrával történő találkozásán keresztül a holland-magyar kulturális kapcsolattörténet egy rendkívül izgalmas, és a magyar közönség számára tökéletesen ismeretlen fejezetét tárja elénk.

Gera Judit

*néderlandistaa, egyetemi tanár
Eötvös Loránd Tudományegyetem*

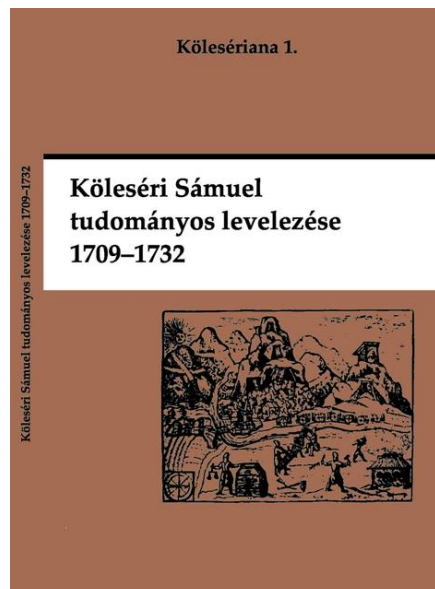
Kölesériana 1–3.

Forráskiadványok és tanulmánykötet ifjabb Köleséri Sámuel működéséről

Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2012, 2015, 2016

Az elmúlt években az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Szegedi Tudományegyetem együttes erőfeszítésének gyümölcseként három kötet jelent meg a *Kölesériana* sorozatban. A főként Font Zsuzsa szerkesztői munkájának tulajdonítható kiadványok mindegyike a partiumi református lelkész családból származó ifjabb Köleséri Sámuel (1663–1732) működését térképezi fel.

A lelkészként induló, majd az orvosi pálya felé forduló (aulikus) értelmiségi magasra ívelő, majd börtönben véget érő életútja korábban sem volt ismeretlen a kora újkor és a felvilágosodás kutatói előtt, ám a most bemutatandó kötetek várhatóan még inkább az érdeklődés középpontjába helyezik a személyét.

A sorozat első tagja a *Köleséri Sámuel tudományos levelezése 1709–1732* címet viseli, s benne a Jakó Zsigmond által jó fél évszázada gyűjteni kezdett forrásgyűjteményt találjuk.¹ A Bukaresttől Zürichig feltárt anyag kiegészült a sajtó alá rendező Font Zsuzsa által fellelt további levelekkel. A szöveggondozást Magyar László András végezte és neki köszönhetjük a Jakó professzor rövidebb regesztáit követő bővebb (kurzív) tartalmi kivonatokat is. A nagyjából latin, ritkábban magyar nyelvű levelek közül 112 Jakó Zsigmond, az *Appendix*ben közölt 14 részben az ő, részben Font Zsuzsa felfedezéseként jelent meg.

A levelek közlése kronológiai rendben történik, tételszámozással, fejlécben megadva az író és a címzett nevét, majd a keletkezés helyét. Ezt követik az említett regeszták,

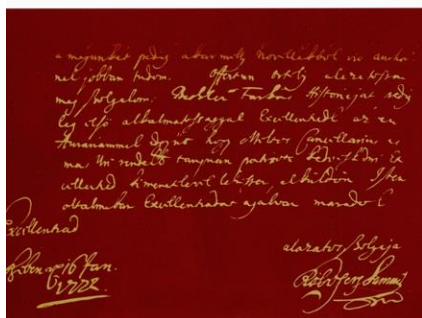
majd az adott levél modern filológiai elvek szerint közölt szövege. A lelőhelyekre történő utalás néhány esetben csak orientáló jellegű: több levél is lappang, ezért is felbecsülhetetlen Jakó Zsigmond gyűjtésének közreadása. A közölt szövegekben való eligazodást tárgy-, helynév-, és személynévmutató segíti, terjedelmes irodalomjegyzékből tájékozódhatunk továbbá a Köleséri-kutatás múltjáról és jelenlegi helyzetéről. A kötetet Font Zsuzsa írása zárja Köleséri pályájáról és a levelezés tanulságairól.

Köleséri levelezőpartnerei a korabeli magyarországi és európai politikai és tudományos elit tagjai közül kerültek ki. Kapcsolati hálójához tartoztak magyarok (gróf Károlyi Sándor, Lázár János, Huszti András), erdélyi szászok (a peregrinus Johann Lutsch), románok (Constantin Brâncoveanu, Nicolae Mavrocordat), görögök (Mihail Şendo, Nicolae de Porta), olaszok (Girolamo Albrizzi, Luigi Ferdinando Marsigli), franciák (Philippe Hecquet), svájci (Johann Jakob Scheuchzer), németalföldi (Pieter Burmann), illetve angol (Hans Sloane) személyek is. Mindez jól példázza, hogy a korabeli erdélyi tudományos élet szereplői széles körű kapcsolatokkal rendelkeztek, a nyugati kereszténység keleti végein élni nem jelentett elszigeteltséget. A levelekben olvasunk kéziratokról és nyomtatott könyvekről (ajánlás, ajándékozás, kiadás részletei), egyetemi vitákról, természettudományos gyűjtemény szervezéséről, utazás-

ról, a finnugor nyelvrokonság kutatásáról, numizmatikáról, orvosi kezelésről, feliratokról, régiségekről, gyógyvizekről, korabeli politikai eseményekről. A jelentős forrásértékkel bíró levelek kiadását tehát számos tudomány történetét kutató szakember haszonnal forgathatja. A hozzáférést megkönnyíti, hogy a kötet teljes szövege elérhető az Erdélyi Digitális Adattárban.²

Kölesériana 2.

Köleséri Sámuel
Erdély aranybányászata

Ifj. Köleséri Sámuel erdélyi ércbányai felügyelő *Auraria Romano-Dacica* című munkájának magyar fordítása³ az eredeti latin⁴ és a néhány évvel ezelőtt megjelent német reprint kiadás⁵ nyomán készült. A *Kölesériana*-sorozat második kötetét Font Zsuzsa szerkesztette, a fordítás, az utószó és a magyarázatok Magyar László András tollából

születtek. Köleséri számos munkája közül joggal tarthatjuk éppen ezt a főművének, hiszen két külföldi tudóstársaság, a császári Leopoldina Akadémia és a londoni Royal Society is erre tekintettel választotta tagjai közé. A hat fejezet elég tágan értelmezi az aranybányászat bemutatását. Egyes részek valóban tárgyalják a római kori, és a fejedelem kori Erdély, valamint Köleséri saját korának aranybányászati történetét és módszereit (I.) vagy a rá vonatkozó jogszabályokat (IV.), azonban mások egészen messze esnek e területtől. A pénzverésről szóló III., az arany eredetét, létrejöttét és tulajdonságait tárgyaló V., valamint az orvosi hatásáról szóló VI. fejezetet idézhetjük ellenpéldaként.

A magyar fordítás több tudományterület felől is megközelíthető. Elsőként azokat a leírásokat érdemes megemlíteni, amelyek Köleséri saját korának bányászatára vonatkoznak. Az első fejezetben helyzetjelentést ad például az erdélyi (Kölesérinél következetesen: Dacia) és a havasalföldi bányák állapotáról (31–32. p.). Figyelmet érdemelnek azok a feliratok (sírfeliratok, oszlopok felirata), amelyeket ugyanezen fejezetben közöl, mint a régi római aranybányász társaságok emlékeit – ki tudja, mi maradt meg ezekből napjainkra. Köleséri saját korának gyermeke volt: amellet, hogy cáfolta a mágikus módon lemetezett mogyorófavesszővel történő aranykeresés babonáját, bizonyítottan vélte a szőlőszemekbe hullott aranycseppek jelenségét (122. p.). Műveltség-

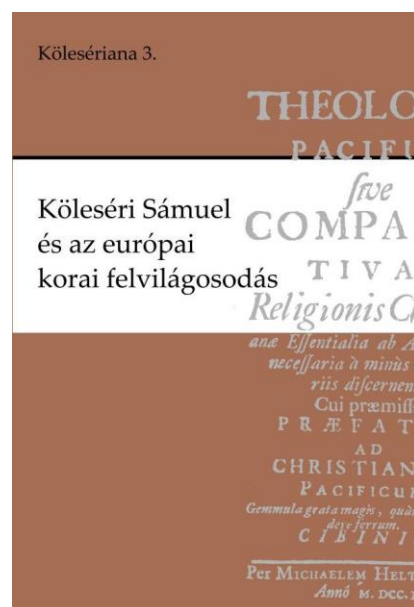
gének bizonyítékként értékelhetjük a gyakran idézett ókori auktorok műveit, numizmatikai tájékozottságára vet némi fényt az erdélyi aranyérmek leírása (87–100. p.). A gyógyászati esetek bemutatása eredeti hivatásának köszönhető, szép számmal találunk orvostörténeti szempontból érdekes (jatrokémiai és más szemléletű) magyarázatokat, valamint kora újkori szakkönyvekből származó recepteket, esetleírásokat (VI. fejezet). Az okkult tanok kutatói érdekesnek találhatják a szerző aranycsinálásra vonatkozó fejtegetéseit (Köleséri maga is írt alkimista cikkeket!).

A törzsszöveget bőséges tartalmi kivonat, a fordító utószava, és a Köleséire vonatkozó fontosabb irodalom 41 tételes jegyzéke követi. Személynév- és helynévmutató egészíti ki a kötetet. Legvégül néhány, részben Köleséri munkájából, részben Georgius Argicolától és a francia Enciklopédiából származó illusztrációkat közölt a szerkesztő. Az eredetileg kis példányszámban megjelent, sokféle forrásból kompilált munkácska immár magyar nyelven is várja olvasóit.

* * *

Két alapvető forráskiadás után egy tanulmánykötetet vehetünk kézbe a *Kölesériana* sorozat harmadik darabjaként, amelyet a Köleséri-levelezés megjelenése nyomán kialakuló eszmecsere ihletett. A kötet a *Köleséri Sámuel és az európai felvilágosodás* címmel mutatja be az orvos-hivatalnok és a 18. század nagy szellemi irányzatának viszo-

nyát.⁶ A három egységbe sorolt írások között találunk értekező-elemző tanulmányokat, valamint Köleséri „kisebb műveinek” magyarra fordított szövegeit is bevalógatták a kötetbe a szerkesztők: Balázs Mihály, Font Zsuzsa és Kovács András. A tematikai sokszínűség utal a Köleséri-kutatásban rejlő további lehetőségekre.

Keserű Bálint professzor írása (bevezetőképpen) mutat rá, hogy a korai felvilágosodás eszméi elsősorban a peregrinációs csatornák révén érkezhettek a Habsburg fennhatóság alatt álló Erdélybe. A közel négyezer kötetes (!) könyvtárat gyűjtő Köleséri példája jól mutatja, hogy a nyugat-európai, fejlett könyvkultúrával rendelkező országok látogatása milyen kézzelfogható, s egyben szellemi „poggyással”

látta el a Kárpát-medencébe visszatérő diákokat.

Ennek a kötetnek az első egységében három tanulmány foglalkozik a 17–18. századi vallásfilozófiával. Ezek szerzői a felekezeti viták áthidalására tett kísérletek összehasonlításával tisztázzák Köleséri hasonló irányú igyekezetét. Túri Tamás a 17. század végi református teológia közös minimumait keresve mutatja be a francia remonstránsok és a svájci ésszerű ortodoxia dogmatikai megnyilatkozásait. Balázs Mihály a németalföldi remonstráns Jean Le Clerc dogmatikai felfogását ismerteti. Le Clerc egy korai, álneven megjelent írásában minden keresztény számára elfogadható „minimumot” kínált fel (Krisztus a megváltó), majd a Richard Simonnal folytatott polémiájából több részlet is kibontakozott a hasonló nézeteiből. Hatása a Kárpát-medencében is érezhető volt: az unitáriusok közül többen reflektáltak rá. A remonstránsoknál szigorúbb, a radikális reformáció örökségével egybecsengő erkölcsi elveket hirdető németalföldi kollegiánsokról tájékozódhatunk Keserű Gizella írásából. Az egyházi hierarchiát elvető, konfesszióellenes, a laikusok prédikálását támogató, millenarista és chiliasta elemekkel színezett csoporttal néhány erdélyi peregrinus is kapcsolatba került.

A következő egységben a kortárs közvélemény és az utókor által is a vallási közömbösség vádjával illetett Köleséri filozófiai és teológiai szövegeit ismerhetjük meg. Első-

ként Font Zsuzsa mutatja be a Köleséri Gardenius-kiadásában (*Theologiapacifica*, 1709) megjelenő egyház- és dogmakritikai nézeteket. Köleséri a kiadvány előszavában az egyházak között folyó harcot elítéli, a teológiai felfogások közötti különbséget (pl. Krisztus testi vagy szellemi jelenléte az úrvacsorában) áthidalhatóak tartja. Bírálói ugyanakkor aligha foglalkoztak a szövegeivel, inkább a különönc magatartása alapján ítélték meg a lelki életét zavartalanul élő hivatalnokot. Bujtás László Zsigmond Köleséri első, teológiai képzésének részét képező németalföldi peregrinációját térképezte fel. A nyomtatásban megjelent munkáit, üdvözlőverseit, három levelét (egy id. Campegius Vitringához, kettő Johannes Braunhoz) felvonultató tanulmány több ponton is új adattal gazdagítja a rendelkezésre álló ismereteinket. Schmal Dániel Köleséri három, Burchard De Völdernél megvédett ateista-ellenes disputációját helyezi el az eszmetörténet koordináta-rendszerében. A karteziánus szellemű értekezésekben Spinoza eszméihez hasonló részletekre is bukkanunk, ám a szerző véleménye szerint ezek mindössze De Völder ismeretelméletéből fakadtak. A Schmal Dániel által vizsgált három leideni karteziánus szellemű disputáció közül kettőnek a szövegét magyar fordításban is közreadja a szerző. Közöl továbbá franekeri coccejánusok, Johannes van der Waeyen és Campegius Vitringa elnökletével végbement

három disputációt, ugyancsak magyarul. Negyedikként csatlakozik hozzájuk Köleséri doktori fokozatszerzéshez kapcsolódó (önálló) munkája *A népek áldásáról*. Mindegyiket Vámos Hanna fordításában olvashatjuk, kiváló példatárként használhatók az egyetemi oktatásban is. Ugyancsak neki köszönhetjük Gardenius *Theologia pacificájának* Köleséri-féle kiadásához járuló kísérő szövegek magyarra való átültetését.

A *Köleséri erdélyi környezete és tudományos kapcsolatai* címet viselő utolsó traktus Kázmér Miklós tanulmányával indul, aki Köleséri szétszóródott ásvány- és ősmaradvány-gyűjteményének rekonstrukcióját végzi el. A kollekció legfőbb írott forráscsoportját a Jakó professzor által összegyűjtött levelezés jelenti, segítségükkel feltérképezhető egy paleontológiai/mineralógiai érdeklődésű gyűjtői kör, amelynek tagjaival Köleséri (mint bányászati szakfelügyelő) kapcsolatban állt. Magyar László András Erdély 18. századi egészségügyét tette vizsgálat tárgyává, rendkívül rossz állapotokról beszámolva. A közigazgatás hiányosságaitól az orvos- és infrastruktúra hiányán át a rossz higiéniai körülmények ellenére a román népesség bevándorlása és az erdélyiek magas népszaporulata miatt a népességszám dinamikusan növekedett a század folyamán. Földesi Ferenc egy Christian Wolff erdélyiekre gyakorolt hatását bizonyító imádság latin–magyar bilingvis szövegét közli *Preces philosophi ad*

Deum (1764) címmel. Végül Ötvös Péter mutatja be Martin Opitznak a *Zlatna, avagy a lélek nyugalmáról* című tankölteményét, mint a jeles tudós „erdélyi tartózkodásának legjelentősebb verses emlékművét”. Opitz epigráfiai érdeklődéséről Köleséri is tudott, a zalatnai aranybánya praefectusának emlékművéről származó szöveget újraközölte az *Auraria Romano-Dacica* lapjain. A kötetet névmutató zárja.

A *Kölesériana* három darabja zárt sorozatban jelent meg, szemléltetve, hogy tervszerű munkával, intézmények és tapasztalt kutatók együttműködésével viszonylag rövid időn belül feltárható a hazai művelődéstörténet egy-egy részterülete. Három hasznos kötetet vehet kézbe az olvasó, amelyek a Köleséri-életmű számos elemét segítenek tisztázni (pl. a vallási közömbösség vádját), nem ritkán pedig új szempontból láttatják annak értékeit a korábbi források újraelemzésével (lásd a levelezését vizsgálók írásait a harmadik kötetben).

Oláh Róbert

tudományos ig. helyettes,
Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagy-
könyvtára, régi könyves könyvtáros

¹*Köleséri Sámuel tudományos levelezése, 1709–1732*, összegyűjt. Jakó Zsigmond, szerk. Font Zsuzsa, a latin szöveget gondozta regesztákkal MAGYAR László András, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2012 (*Kölesériana*, 1), 251 p.; Jakó Zsigmond korábban

már közölt egy válogatást a levelekből a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben (*A XVIII. század eleji román művelődési élet és a korai német felvilágosodás kapcsolatai Köleséri Sámuel levelezése tükrében*, 1969, 55–65. p.), majd ugyanez a tanulmány bekerült a *Társadalom Egyház, Művelődés* című gyűjteményébe is (Bp., 1997, 391–401. p.).

²<http://eda.eme.ro/handle/10598/30024> (2018. március 26.)

³Köleséri Sámuel, ifj., *Erdély aranybányászata: Auraria Romano-Dacica, Cibinii, 1717*, ford., utószó, magyarázatok MAGYAR László András,

szerk. FONT Zsuzsa, Szeged, SzTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015, Kölesériana, 2), 178 p., [10] t.

⁴Szeben, 1717; Pozsony–Kassa, 1780.

⁵Bochum, 2009.

⁶*Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás: tanulmányok és szövegek*, szerk. Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Kovács András, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016 (Kölesériana, 3), 249 p.

„... SZELÍD, DE SZIGORÚ ÉS EGYBEN NAGYON IGAZSÁGOS BÁNÁSMÓDBAN...”

Arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században Rébay Magdolna (szerk.). Belvedere Meridionale, Szeged, 2017. 216 p.

A tanulmánykötet – melynek megjelenését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé – Rébay Magdolnának és egykori tanítványainak írásait tartalmazza.

A címül kölcsönzött idézet az erdélyi báró Jósika család két gyermeknevelési elvét hangsúlyozza, a szeretetteljes szigort és a következetes szigort, amelyekre számos arisztokrata família törekedett utódainak nevelése és oktatása során. De legalább ilyen fontos értéként kezelték a becsületességet, a tisztességet, a mértékletességet, a fegyelmezettséget, az önuralom kifejlesztését. Valamennyi főúri család gyermekének nevelési programjában meghatározó szerepet töltöttek be a testmozgás különböző módjai, s nagy gondot fordítottak az idegen nyelvek tanulására is, hiszen a minél több nyelven történő írás, olvasás és beszédkésztség egyik feltételét jelentette a társasági életben való sikeres helytállásuknak. Az első világhábo-